

РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРИ / REVIEWS AND SURVEYS

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АТЛАС РУССКИХ НАРОДНЫХ ГОВОРОВ (ЛАРНГ). Т 1. РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР. МОСКВА. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ: ИНСТИТУТ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ РАН. ИНСТИТУТ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ РАН. ИЗДАТЕЛЬСТВО „НЕСТОР-ИСТОРИЯ“, 2017.
ОТВ. РЕДАКТОР Т. И. ВЕНДИНА, 736 СТР.

Резюме: Рецензията е посветена на първия том на фундаменталния *Лексикален атлас на руските народни говори*, който по своята стойност и реализация с право може да бъде определен като най-значимото дело на руската лингвистична география през последните десетилетия. Разгледани са структурата на атласа, неговият характер и методология. Разкрива се концепцията на авторите, по която са изработени различните по замисъл и начин на изпълнение типове карти.

A LEXICAL ATLAS OF THE RUSSIAN NATIONAL DIALECTS. VOL 1. PLANTS. MOSCOW. SAINT PETERSBURG: INSTITUTE FOR LINGUISTIC STUDIES, RAS. INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES, RAS. NESTOR-ISTORIYA PUBLISHING HOUSE, 2017. EDITOR-IN-CHIEF T. I. VENDINA, 736 P.

Abstract: This review is dedicated to the first volume of the fundamental *Lexical Atlas of the Russian National Dialects*, which, in terms of its value and realisation, may be defined as the most significant achievement of Russian linguistic geography in recent decades. The author discusses the structure of the atlas, its characteristics and methodology and describes the concept employed in the crafting of the different types of maps.

В навечерието на XVI международен конгрес на славистичната общност, който се проведе в края на лятото на 2018 г. в Белград, излезе от печат фундаменталният *Лексикален атлас на руските народни говори (ЛАРНГ)*, който по своята стойност и реализация с право може да бъде определен като най-значимото дело на руската лингвистична география през последните десетилетия. За разлика от обхвата на *Диалектния атлас на руския език (Диалектологическият атлас на руския език)* в 4 тома, 1986–2005 г., по-нататък ДАРЯ, който изследва централната европейска част на Русия, мрежата на ЛАРНГ, която обхваща 1064 опорни точки, съответстващи на количеството на административните райони, се простира върху европейската част на Русия, която не е била включена в ДАРЯ, и по-точно това са руският Север, Юг и Изток до Урал. Другата основна отлика от ДАРЯ, чиито четири тома представят фонетиката, морфологията, синтаксиса и лексиката на руските говори, е, че ЛАРНГ е посветен само на проучването на народното лексикално богатство. Неговият

първи том – *Растителен свят*, поставя началото на тематичната поредица *Природа*.

ЛАРНГ е широкомащабно научно дело не само по териториалния си обхват, не само заради участието на над седемдесет университета и института в подготовката му и в събирането на теренния материал под ръководството на два института на РАН – Института за лингвистични изследвания и Института за славистични изследвания, а главно заради концептуалния си замисъл и неговото професионално изпълнение на високо научно равнище. Тук трябва да отдадем дължимото признание на редактора на тома Т. К. Ховрина и на отговорния редактор Т. И. Вендина, чийто богат опит като автор и редактор на няколко тома на *Общославянския лингвистичен атлас*, както и дейността ѝ като дългогодишен ръководител на целия международен проект ОЛА безспорно са били от голяма полза при работата ѝ над ЛАРНГ.

Първият том на ЛАРНГ съдържа 210 карти (в т.ч. и дублетните карти), придружени от съответните коментари и индекси с картографирания диалектен материал от тематичната група *Растителен свят*. Събраните на терен по специалната Програма на атласа и систематизирани данни са подложени на лингвогеографска интерпретация с цел да се „локализира в пространството вариативните звена на един от най-архичните номинативни участъци на лексикалната система на руските диалекти, свързан с представата на диалектните носители за окръжаващата ги природа“ (с. 7). Проектирането на различията и сходствата от областта на лексиката и словообразуването върху диалектния ландшафт дава ясна и достоверна картина за диалектното членение на руския езиков континуум – надеждна основа за по-нататъшни научни изследвания.

По своя характер и методология атласът е точков, многоцветен. Добро решение на авторите е обозначаването с цифра не на едно отделно селище, а на цял административен район, благодарение на което се избягва прекомерното струпане на пунктове (и цифри) върху бланковката и се постига четивност на картите. При еднотипните говори от този район се избира един представителен населен пункт, а при разнотипните – няколко, като материалът се подава в индекса само към една цифра, обозначаваща района. Този принцип, приложен и в Пробния том на ЛАРНГ (2004), дава възможност в атласа да се приведе целият събран материал. Това може добре да се види както върху самата карта, така и в обширните и много полезни за всеки изследовател коментари, които дават и обща характеристика на картографирания материал, като се описват и ареалите на съответните лексеми. Коментарите са придружени и от автентичен илюстративен материал, който не само придава оригиналност на структурата на атласа, но по-важното – в достатъчна степен документира значението на картографираните лексеми.

Богатата диалектна лексика е организирана в няколко тематични групи: 1. Названия на горски масиви, в т.ч. и общи названия за *гора*; 2. Названия на *дървета*; 3. Названия на *храсти*; 4. Названия на различни *трев*; 5. Названия на *горски плодове*; 6. Названия на диворастящи *цветя и билки*; 7. Названия на *гъби*.

Лингвогеографското представяне на цялата тази разнообразна лексика върху руския езиков континуум разкрива сложна и силно диференцирана в

диалектно отношение картина, която е резултат от „високата степен на лексикална вариативност на единиците, намиращи се в отношение на допълнително разпределение“ (с. 7).

За да бъдат вярно и точно отразени върху картите лексикалните, семантичните и словообразователните прилики и отлики на организираната в посочените тематични групи лексика, авторите на атласа са разработили различни типове карти.

Голям е делът на **лексикалните карти**, които са изградени на ономасиологичен принцип – картографиран се различен обект (предмети, признаци) на номинация, като се излиза от семантиката на лексемите и се търси съответното название. Такави са напр. картите Л 1 ‘гора’, Л 29 ‘гора, израсла върху пожарище’, Л 43 ‘сухо дърво’, Л 61 ‘бреза’, Л 71 ‘лешник’ и мн. др. Обединявайки (по възможност) безбройните словообразователни или коренни варианти с геометрични фигури с различна конфигурация и вписани в тях знаци за отделните суфикси или корени, авторите се стараят да представят в четивен вид многоплановите диалектни различия. Когато това се окаже невъзможно, те предлагат втора или дори трета карта дублет, която има по-обобщен вид от основната карта – напр. карта Л 62 и Л 63 ‘върба’, Л 74 и Л 75 ‘дива горска ябълка’, Л 162 и Л 163 ‘живовляк’, Л 182 и Л 183 ‘бяла гъба’, Л 170 и Л 173 ‘киселец’ и др.

Този тип карти на практика представят богатството от лексикални различия, което притежават руските народни говори. За разлика от книжовния език, който предлага обикновено едно название за даден обект, руските диалекти имат далеч по-богат репертоар, напр. на карта Л 87 ‘врѣх на дърво’ добре се виждат ареалите на 14 различни лексеми, без да се броят единичните названия с картографиран или некартографиран корен: *верх*, *верхушка*, *верховец*, *верховина*, *верийна*, *маквица*, *маковица*, *макуша* и др.

Семасиологичният подход е заложен при разработването на неголемия брой **семантични карти** като напр.: карта СМ 2 Употребява ли се и с какви значения думата *дубрава*, *дуброва* ‘дъбрава’, СМ 140 *комоника* (*команика*, *куманика*) ‘комунига’, СМ 179 и СМ 180 *обабок*, *обабка* ‘гъба брезовка’, СМ 181 *губы* ‘дървесна гъба’ и др. На практика върху този тип карти на макродиалектно равнище може да се види разгърнатата полисемия в нейната многоплановост и сложност. Към основната карта в нередки случаи е добавена и дублираща я карта, която разкрива още много и разнообразни значения, илюстриращи голямата семантична вариативност на картографираната лексема. Напр. към 11-те значения на лексемата *обабок*, *обабка* ‘гъба брезовка’, разкрити в карта СМ 179, се добавят още толкова допълнителни в картата дублет СМ 180, които обаче не съдържат в семантичната си сфера значението ‘вид гъба’.

Основната част на атласа съставят **лексикално-словообразователните карти**, но това е съвсем естествено, защото всички карти, в чието създаване е залегнал ономасиологичният принцип, разкриват номинативните, но главно – лексикално-словообразователните различия. На картите с един обобщаващ знак се отбелязват и всички описателни названия.

Този тип карти, както и лексикалните, нагледно показват народното словно богатство и неизчерпаемите номинационни средства, с които борави диа-

лектният именодател. В много случаи именно диалектите предлагат ярки и образни еднословни названия с прозрачен мотивационен признак в противовес на книжовния език, който има само описателни названия. Пример за това е напр. карта ЛС 34 с дългото книжовно описателно название ‘мъртва гора с изсъхнали на корена си дървета’, на която, макар и често разпокъсани, неконтактни, а дори и дисперсни, добре се виждат ареалите на над 14 образни еднословни названия с ясни прозрачни мотивационни признаци: *мертвйна*, *мертвяк*, *сухара*, *сухарник*, *сушийна*, *суходол*, *сухостойник*, *сухоподстойник* и др. Ареалите на диалектните синтактични конструкции са малко на брой и са главно точкови.

Различията в избора на словообразователен инвентар, с който именодателите създават названията с тъждествени коренни морфемии, са лингвогеографски интерпретирани и на **словообразователните карти**, които също съставят значителен дял от обема на ЛАРНГ. На този тип карти, каквито са напр. карти СЛ 6 ‘гора с преобладаващи дървета от един вид’, СЛ 77 ‘малко растящо дърво’, СЛ 78 ‘голямо растящо дърво’ и др., може да се проследи различната териториална дистрибуция на отделните суфикси.

Много интересни са **мотивационните карти**, чиято разработка и включване в ЛАРНГ не са присъствали в неговия първоначален замисъл и в Програмата към него. Тяхната поява е извикана от необходимостта, възникнала в процеса на работа, да бъдат лингвогеографски представени мотивационните признаци, залегнали при създаването на лексемите. Това от своя страна пък експлицира начина, по който именодателят вижда и подбира характерните признаци на един или друг обект от обкръжаващата го природа при назоваването му. Напр. на мотивационната карта Л 137 *клевер* ‘детелина’ с различни геометрични фигури в различни цветове на четири мотивационни равнища са картографирани най-напред образните названия на базата на асоциативни връзки с хранителни продукти и названията по зооморфен признак. След това с един цветен знак (петогълник), с различни модификации в него, се картографират названията по качествено-оценъчен признак: тези, които отразяват медоносните свойства на растението, неговата форма и цвета на детелината. С други геометрични фигури са представени наименованията по друг мотивационен признак и названията с неясни мотивационни признаци.

Мотивационните карти са важна част на ЛАРНГ, защото добре представят системността в организацията на различните семантични сфери, като позволяват да се направят изводи за семантичната корелация между различните мотивационни признаци.

Номинационните карти разкриват различните начини на номинация – с една дума или с описателни конструкции, като в първия случай се експлицират нейното словообразуване, словообразователните средства и пр., а във втория – характерът на синтактичните връзки между имената, влизащи в състава им. Този тип карти свидетелстват за различните номинативни признаци в отделните руски диалекти, за проявленията на различното логическо мислене при номинацията.

В Уводната част за улеснение на читателя подробно са описани принципите на картографиране на ЛАРНГ и затова тук няма да се спирам подробно на тях, още повече че в основата им, както посочват неговите автори, са залег-

нали същите общи теоретични постановки, формулирани и при създаването на *Общославянския лингвистичен атлас*. Според картографската концепция на ЛАРНГ при изработването му е залегнал „принципът на системността, основаващ се на йерархията на диалектните различия и позволяващ да се елиминира всичко онова, което не е съществено за картографирания въпрос“ (с. 8). Такива са напр. регулярните диалектни фонетични различия, тъй като те не са релевантни за огромната част от картите на атласа.

Лингвистичният материал се представя върху диалектния ландшафт с различни знаци – геометрични фигури, модифицирани с вътрешни или външни диакритики. Конструкцията на сложните думи се предава с вписани един в друг знаци. Целта е езиковото съдържание на картата да бъде разкрито ясно и недвусмислено, и то при всички равнища на противопоставяне на диалектните различия. При решаването за включване на една или друга лексема в легендата и за йерархизацията ѝ там се държи сметка за нейната дистрибуция и фреквентност; за връзката ѝ с легендите на други карти, тъй като общите за дадени карти лексеми получават еднакви знаци; за произхода – славянска или заемка и т.н.

Проследявайки характера на ареалите върху всички карти на ЛАРНГ, авторите с основание определят руския диалектен ландшафт като силно диференциран в лексикално и словообразователно отношение. Разбира се, тази диалектна диференциация не е една и съща върху всички карти – в един случаи тя е по-силна, в други – по-слаба. Но точно това голямо диалектно членение, потвърдено и от многобройните островни и точкови ареали, задава пред изследователите много комплексни задачи за разрешаване, които имат различен характер – от социологически и етнолингвистичен до глотогенезисен. Затова в случаите, когато картината върху диалектния континуум се очертава изключително разпокъсана, авторите предлагат дублиращи карти, където се постига по-голямо обобщаване. Илюстрация към казаното са напр. четирите карти за ‘поляна, открито място в гората’ Л 111–113. На карта Л 111 са картографиран над 20 лексеми с това значение, без да се броят единичните названия с картографиран или некартографиран корен. Много по-отчетлива е картината на първата дублираща карта – Л 112, където са поместени само названията *поляна*, *полянка*, *междулѣсье*, *межлѣсье* и други деривати с корен *лес-*. На втората карта дублет – Л 113, ясно се виждат ареалите на други широко разпространени названия за ‘горска поляна’ – *дол* и *палестѣна*, и производните им. Третата дублираща карта – Л 114, е също много четивна с добре очертаните ареали на по-редки названия: *веретье*, *елань*, *круговѣна*, *кулѣга*, *чистѣна*, *грѣва* и производните им, а също и с маркираните с обобщаващи картографски знаци ареали на други деривати с корен *чист-*, с корен *круг-* и корен *елан-*.

Още сега, с този първи том на ЛАРНГ, могат да се направят и други изводи и заключения – например за основните лексикални различия между южноруските и северноруските диалекти или пък между руския Изток и Запад.

ЛАРНГ е прекрасно и необоримо доказателство, че предизвестената „смърт“ на руските диалекти, а и на диалектите въобще, е още много, много далеч, защото на всички карти може отчетливо да се видят консервативността в опазването на традиционното и специфичното, а също и виталността, и продуктив-

ността на народните говори. Обективният научен подход към езиковите факти води до представянето върху картите и на навлезлите от книжовния език, от други езици или от други диалекти нови думи в диалектната лексикална система. Но независимо от това тя запазва своята жизненост и устойчивост през XXI век. С право авторите специално отбелязват появилата се именно в резултат на всичко това т.нар. *изключителна (ексклузивна) лексика*, която е най-характерна за северно- и южноруските говори. Лингвогеографският прочит и анализ на примерите на такива изключителни лексеми, които могат да се видят на много карти, а и част от които авторите са извели в Уводната част на атласа (с. 10), водят до един много важен извод: „... в процеса на развитие на руските народни говори възниква някаква нова диалектност, свързана със загубата на архаична лексика и с появата на нови диалектизми, които имат съществени отлики както от книжовния език, така и от другите диалекти“ (с. 10).

Изследвайки най-динамичното и най-проницаемо за промени и иновации равнище на всеки език – лексикалното, първият том на ЛАРНГ успява да пресъздаде една удивителна картина на многовековния човешки опит и знание за света. Затова неговите данни ще инспирират нови изследвания в русистиката и славистиката. Предвид много по-широката мрежа от пунктове картите на ЛАРНГ ще допълнят с нов материал представата за общославянската картина на диалектно равнище, която е създадена досега благодарение и на картите на *Общославянския лингвистичен атлас*.

Томът *Растителен свят* е първият успешно поставен жалон по дългото лингвогеографско трасе, върху което колективът от изтъкнати руски диалектолози и по-младите им колеги изучава и проектира руското словно богатство. Амбицията му е да разшири границите на диалектния континуум, включвайки още неизследвани руски територии, и да събере и представи пред научната общност в пълнота целия материал по Програмата на ЛАРНГ. Без съмнение, и следващите томове от поредицата *Природа* на този забележителен по своето съдържание и изпълнение атлас ще поднесат на изследователите нов и в много отношения неизвестен до този момент материал, който ще разруши стари представи, ще обори неверни твърдения и ще представи с автентични данни лексикалното богатство на руските народни говори.

Славка Керемидчиева / Slavka Keremidchieva

✉ Проф. д-р Славка Керемидчиева

Секция за българска диалектология и лингвистична география
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
slavka_ker@abv.bg

✉ Prof. Slavka Keremidchieva, PhD

Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria
slavka_ker@abv.bg

Публикувано: 30 септември 2019

Published: 30 September 2019